

ADALYA

(AYRIBASIM/OFFPRINT)



SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ADALYA



SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YILLIĞI
THE ANNUAL OF THE SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ADALYA
Vehbi Koç Vakfı
Suna-İnan KIRAÇ Akdeniz Medeniyetleri
Araştırma Enstitüsü Yıllık Dergisi
Yönetim Yeri: Barbaros Mh. Kocatepe Sk. No. 25
Kaleiçi 07100 Antalya Tel: +90 242 243 42 74
Faks: +90 242 243 80 13 E-posta: akmed@akmed.org.tr
Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın **Sayı:** XIX - 2016
Yayıncı Sertifika No: 25840

Sahibi: Vehbi Koç Vakfı Adına Erdal YILDIRIM
Sorumlu Müdür: Kayhan DÖRTLÜK
Yapım: Zero Prodüksiyon Ltd.
Abdullah Sokak No. 17 Taksim 34433 İstanbul
Tel: +90 212 244 75 21 www.zerobooksonline.com
Baskı: Oksijen Basım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
100. Yıl Mah. Matbaacılar Sit. 2. Cad. No: 202/A Bağcılar-İstanbul
Tel: +90 (212) 325 71 25 Fax: +90 (212) 325 61 99
Sertifika No: 29487

ISSN 1301-2746

Bilim Danışma Kurulu / Editorial Advisory Board

Hâluk ABBASOĞLU	Gönül ÖNEY
Ara ALTUN	Mehmet ÖZDOĞAN
Oluş ARIK	Mehmet ÖZSAİT
Jürgen BORCHHARDT	Urs PESCHLOW
Thomas CORSTEN	Felix PIRSON
Jacques DES COURTILS	Scott REDFORD
Vedat ÇELGİN	Denis ROUSSET
Nevzat ÇEVİK	Martin Ferguson SMITH
İnci DELEMEN	R. R. R. SMITH
Refik DURU	Oğuz TEKİN
Serra DURUGÖNÜL	Gülsün UMURTAK
Hansgerd HELLENKEMPER	Burhan VARKIVANÇ
Frank KOLB	Michael WÖRRLE
Wolfram MARTINI	Martin ZIMMERMAN

Adalya, **A&HCI** (Arts & Humanities Citation Index) ve **CC/A&H** (Current Contents / Arts & Humanities) tarafından taranmaktadır.

Adalya is indexed in the **A&HCI** (Arts & Humanities Citation Index) and **CC/A&H** (Current Contents / Arts & Humanities).

Hakemli bir dergidir / A peer reviewed Publication

Editörler / Editors

Kayhan DÖRTLÜK
Tarkan KAHYA
Remziye BOYRAZ SEYHAN
Tuba ERTEKİN

İngilizce Editörleri / English Editors

İnci TÜRKOĞLU
Mark WILSON

Yazışma Adresi / Mailing Address

Barbaros Mah. Kocatepe Sk. No. 25
Kaleiçi 07100 ANTALYA-TURKEY
Tel: +90 242 243 42 74 • Fax: +90 242 243 80 13
akmed@akmed.org.tr
www.akmed.org.tr

İçindekiler

Hande Bulut <i>Karain Mağarası Örnekleri Işığında Bark Extractor (Ağaç Kabuğu Soyucu): Yeni Bir Öneri</i>	1
Emma L. Baysal <i>Beadwork in a Basket: An Ornamental Item from the Final Halaf Level of Mersin Yumuktepe</i>	17
Gonca Dardeniz <i>Cultic Symbolism at the City Gates: Two Metal Foundation Pegs from Tell Atchana, Alalakh (Turkey)</i>	31
S. Gökhan Tiryaki <i>Demir Çağ Milyas Mezarlıkları ve Ölü-Gömme Gelenekleri Üzerine Bir Ön-Değerlendirme</i>	51
Pınar Bursa Sturtevant <i>Eskiçağ'da Anadolu'nun Güney ve Batısında Yer Alan Bölgelerde Balık ve Balıkçılık</i>	75
Laura Slatkin <i>Sophocles' Antigone and the Paradoxes of Language</i>	95
Hüseyin Sami Öztürk <i>Myra'dan Lykia Birliği Rabibi Platon ile Ailesinin Onurlandırılması</i>	103
Ebru N. Akdoğu Arca <i>Lykia'ya Özgü Bir Kavram Olarak Sitometroumenoi Andres'i Plinius'un X, 116/117. Mektupları Işığında Yeniden Değerlendirme</i>	115
Murat Tozan <i>Some Remarks on the Date of Caesar's Capture by Cilician Pirates</i>	133
Hakan Öniz <i>Demre Beymelek Gölü'nde Sualtında Kalmış Liman ve Yapı Formları</i>	151
Işıl R. Işıklıkaya-Laubscher <i>Perge Mozaik Atölyeleri ve Akdeniz Havzası Mozaik Ekolleri İçerisindeki Yeri</i>	169
Mark Wilson <i>Saint Paul in Pamphylia: Intention, Arrival, Departure</i>	229
Hatice Pamir – Nilüfer Sezgin <i>The Sundial and Convivium Scene on the Mosaic from the Rescue Excavation in a Late Antique House of Antioch</i>	251

Elmon Hañer	
<i>Kilikya Ermeni Prensiđi'nin İkinci Başkenti Anavarza</i>	281
Cemal Bali Akal	
<i>Rencontres Méditerranéennes autour de Spinoza.</i>	
<i>Asaf Hâlet, Pessoa, Calvino... et l'inconnue Maria Barbas</i>	313
Marko Kiessel – Sevinç Kurt – Yasemin Mesda	
<i>The Abandoned Khan of Louroujina, Cyprus: A Case Study of a Vanishing Building Type</i>	323
Erin L. Thompson	
<i>J. Paul Getty's Motivations for Collecting Antiquities</i>	349
Kemal Reha Kavas	
<i>Akdeniz Yaylalarında Transbümant Mekân Örüntülerinin Karşılaştırmalı Analizi:</i>	
<i>Belgeler Işığında Antalya (Türkiye) ve Abruzzo (İtalya)</i>	367
François Hartog	
<i>La présence du témoin</i>	397

Eskiçağ'da Anadolu'nun Güney ve Batısında Yer Alan Bölgelerde Balık ve Balıkçılık

Pınar BURSA STURTEVANT*

İnsanların beslenmelerini avcılık ve toplayıcılıkla sürdürdükleri Paleolitik Çağ'dan beri balık vazgeçilmez bir besin ve geçim kaynağı olmuştur. Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu dönemine ait yazılı kaynaklar, balık türleri, balıkçılık, balık tüketimi ve işlenmiş balık ürünleri ile bunların ticareti hakkında çeşitli bilgiler içermektedirler¹. Eskiçağ'da bilinen balık türleri ve balıktan elde edilen ürünlerin ticareti hakkındaki ilk bilimsel çalışmaların temelini bu kaynakların oluşturduğu görülür. Öte yandan Eskiçağ'da balığın beslenmede önemli bir yer tutmadığı ve balıkçılığın çoğunlukla bir ailenin geçimini sağlamaya yönelik küçük çaplı ya da yarı zamanlı bireysel bir uğraş olması sebebiyle ekonomide dikkate değer bir etkisinin bulunmadığı yönünde genel bir kanı mevcuttur. Balığın Eskiçağ toplumlarının beslenmesindeki yerini belirlemek amacıyla arkeolojik kazılarda açığa çıkarılan balık kalıntıları üzerinde yapılan analiz çalışmalarının sonuçları da bu görüşü tamamen ortadan kaldıracak verileri ortaya koyamamaktadır. Bununla birlikte sayıları gün geçtikçe artan arkeolojik veriler Akdeniz dünyasında, özellikle Roma İmparatorluğu Dönemi'nde, balıkların işlenmesinin bir endüstri haline geldiğini, bu endüstriye bağlı olarak iş gücünün organizasyonunda ve balıkçılık teknolojisinde gelişmeler yaşandığını ve balık ürünlerin imparatorluğun dört bir köşesine nakledilmesine imkân sağlayan büyük bir ticari ağın varlığını göstermektedir. Nitekim son dönemde Eskiçağ ekonomisi üzerine yapılan çalışmalarda balıkçılık ve balık ürünlerinin eskisine nazaran daha geniş ve kapsamlı bir şekilde ele alındığı görülmektedir².

Bu makalede edebi kaynaklar, modern çalışmalar, arkeolojik, arkeozoolojik, epigrafik ve ikonografik verilerden yola çıkarak Anadolu'nun güney ve batısında yer alan bölgelerde (İonia, Karia, Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Kilikia) balık ve balıkçılığın sosyal ve ekonomik hayattaki yerine dair bir değerlendirme yapılacaktır³.

* Dr. Pınar Bursa Sturtevant, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, II. TBMM Binası Yanı 06110 Ulus, Ankara. E-posta: pınar.bursa@kultur.gov.tr

¹ Çeşitli balık türleri, balık avlama yöntemleri ve işlenmiş balık ürünleri hakkında başlıca antik kaynaklar: Aristoteles, *Historia Animalium*; Strabon, *Geographika*; Plinius, *Naturalis Historia*; Oppianus, *Halieutika*; Aelianus, *De Natura Animalium*; Athenios, *Deipnosophistai*. Balık yemekleri ve bunların nasıl servis edildikleri hakkında ise bk.: Apicius, *De re coquinaria*; Athenios, *Deipnosophistai*.

² Bk.: Curtius 2001; Marzano 2013; Bresson 2016.

³ Makalenin kapsamı dışında bırakılmakla birlikte Hellespontos ve Propontis'in Eskiçağ'da önemli balıkçılık merkezlerine sahip olduğu bilinmektedir. Örneğin Troia ve yakınındaki Beşik-Yassitepe'de yapılan kazılarda açığa çıkarılan balık kalıntıları daha Tunç Çağ'ında bölgede açık deniz, ırmak ve lagün balıkçılığının yoğun bir şekilde uygulandığını göstermektedir (Von den Driesch 1999, 454 vd.; Van Neer – Uerpmann 1998, 249 vd.). Çanakkale Boğazı'nın Anadolu kıyısında ve balıkların göç güzergâhında kalan Parion kentinin ton ve uskumru balıklarının lezzetiyle, özellikle Roma İmparatorluğu Dönemi'nde tuzlaması yapılan ton balığı ile ünlü olduğunu antik kaynaklardan

Son yıllarda arkeolojik kazılardan elde edilen hayvan kemikleri üzerine yapılan çalışmalar, insan topluluklarının düşünülenden daha erken tarihlerden itibaren balıktan faydalandıklarını ortaya koymuştur. Akdeniz ve çevresindeki arkeolojik yerleşimlerden elde edilen balık kalıntıları üzerinde yapılan çalışmalar bölgedeki en erken balıkçı toplulukların tatlı su kaynakları civarındaki Epipaleolitik yerleşimlerde ortaya çıktığını göstermektedir. Şüphesiz bu toplulukların gelişiminde daha erken balıkçılık deneyimleri etkili olmuştur. Ege adaları, Kıbrıs ve Güney İtalya'daki yerleşimlerden elde edilen buluntular bölgede Mezolitik Dönem'den itibaren sistemli ve planlı bir deniz balıkçılığının yapıldığını göstermektedir. Ayrıca, Yunanistan'a bağlı Sporades ada grubu içinde yer alan Yioura'daki Kyklops Mağarası'ndan, Kıbrıs'taki yerleşimlerden ve Güney İtalya'dan elde edilen bulgulardan yola çıkarak bu dönemde yaygın bir balık işleme geleneğinin de Merkez ve Doğu Akdeniz'de gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür⁴.

Anadolu'da Paleolitik Dönem'e tarihlenen balık kemiği kalıntıları Antalya'nın 31 km. kuzeybatısında yer alan Karain Mağarası ile bu mağaranın yaklaşık 1 km. kuzeydoğusunda yer alan Öküzini Mağarası'ndan kaydedilmiştir. Bu kemiklerin hangi balık türlerine ait olduğu belirtilmemişse de bunların Anadolu'da en çok tüketilen balık türleri olan sazan ve yayın olması muhtemeldir⁵. Anadolu sahilleri boyunca en erken deniz balıkçılığına işaret eden deliller ise Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e kadar uzanmaktadır. Mersin Yumuktepe'de (M.Ö. 6785-6620) yapılan arkeolojik kazılar sırasında açığa çıkarılan ve bazılarının hani balığı (*Serranidae*) olarak tanımlanabilecekleri de belirtilen balık kalıntıları bu durum için delil teşkil etmektedir⁶. Efes'in en eski yerleşim yeri olan Çukuriçi Höyük'te Erken Tunç Çağı'nda bölge sakinlerinin tarım ve hayvancılığın yanı sıra geçimlerini devam ettirmek için yoğun biçimde balıkçılıkla da uğraştıkları ele geçen balık kalıntılarında anlaşılmaktadır⁷. Bu kalıntıların sırasıyla, İzmaritgiller (*Sparidae*), Kefalgiller (*Mugilidae*), Barbunyangiller (*Mullidae*), Hanibalıgiller (*Serranidae*) ve kıkırdaklı balıklar (*Chondrichthyes*) sınıfına giren küçük köpekbalıklarına ait olduğu tespit edilmiştir⁸. Bakla Tepe, Liman Tepe ve Panaztepe'de gerçekleştirilen kazılarda Tunç Çağı tabakalarından, az sayıda olmakla birlikte, balık kalıntısı açığa çıkarılmıştır⁹. Kuşadası Kadıkalesi (Anaia) kazılarında çıkarılan arkeozoolojik malzemeler arasında da az sayıda balık kemiğine rastlanıldığı kaydedilmiştir¹⁰.

öğrenmekteyiz (Ath. Deip. I. 27e; Ath. Deip. III. 116c, 119b; Plin. NH. XXXII.146.). Parion'dan ele geçen bir yazıt buradaki balıkçı birliğine ait üyelerin isimlerini ve görevlerini hiyerarşik bir düzende liste halinde sunmaktadır (Parion ve onunla ilişkilendirilen Kallipolis ve Kyzikos yazıtları için bk.: Robert 1950). Yine erken dönemlerden itibaren ton balığı tasvirinin Kyzikos sikkeleri üzerinde vazgeçilmez bir tip olarak kullanılması bu balığın kentin yaşamındaki önemini vurgular niteliktedir. Antik kaynaklarda "ton balıklarının metropolisi" (Ath. Deip. VII.303e) olarak adlandırılan Byzantion kentinin, palamut ve ton balığı avcılığı üzerine yoğunlaştığı ve ton balığı ihracatının kentin ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu kentin sikkeleri üzerinde yer alan balık betimleri de bu duruma işaret etmektedir (Byzantion balık ve balıkçılığı ilgili olarak bk.: Tekin 2010; Arslan 2010, 407 vd.; Yavuz 2012. Ayrıca Yenikapı Marmaray kazılarında elde edilen balık kalıntıları ile ilgili olarak bk.: Onar v.d. 2013b).

⁴ Doğu Akdeniz Bölgesi'ndeki çeşitli arkeolojik yerleşimlerden elde edilen balık kalıntıları üzerinde yapılan analiz sonuçlarıyla ilgili değerlendirmeler için bk.: Van Neer v.d. 2004; Van Neer – Zohar – Lernau 2005. Yunanistan'daki arkeolojik yerleşimlerden elde edilen balık kalıntıları hakkında bk.: Mylona 2003, 2014; Vika – Theodoropoulou 2012.

⁵ Van Neer – Zohar – Lernau 2005, 134, 139, 140.

⁶ Buitenhuis – Caneva 1998, 124-126; Van Neer – Zohar – Lernau 2005, 136, 145.

⁷ Britsch – Horejs 2014, 234 vd.

⁸ Britsch – Horejs 2014, 235.

⁹ Reese 2006.

¹⁰ Onar v.d. 2013a, 84.

Kazılarda açığa çıkarılan balık kalıntıları ve balıkçılık malzemeleri (olta iğneleri, balıkçı ağları, bu ağlarda kullanılan ağırlıklar, sabit kapanlar vb.) Tunç Çağı'nda balıkçılıkla ilgili önemli gelişmelerin yaşandığını göstermektedir. Bu dönemde Akdeniz dünyasında kıyı balıkçılığının hâkim olduğu bununla birlikte, açık deniz balıkçılığına ve göç zamanlarında kıyıya yaklaşan büyük miktardaki balık sürülerini avlamaya yönelik teknolojinin de yaratıldığı ayrıca, avlanan balıkların bozulmadan uzun süre muhafaza edilebilmeleri amacıyla değişik yöntemlere başvurulduğu anlaşılmaktadır¹¹. Akdeniz kıyısından 40 km. içeride yer alan Kilise Tepe ile yine kıyıdan 20 km. uzaklıkta yer alan Sirkeli Höyük'te Akdeniz balığı kalıntılarının rastlanmış olması bu dönemde balık nakliyatının yapıldığına işaret eder. Bu durum aynı zamanda balıkların iç kesimlere ne şekilde taşınmış olabilecekleri sorusunu akla getirmektedir. Sardalya gibi küçük balıkların dayanıksız olmaları nedeniyle işlenmiş halde nakliyatlarının zorunlu olduğu, diğer türlerin ise yukarıdaki örneklerde olduğu gibi 50 km.'yi geçmeyen mesafeler arasında taze olarak taşınmış olabilecekleri tahmin edilmektedir¹².

Akdeniz'in merkez ve doğusunda yer alan Demir Çağı yerleşimlerinden elde edilen balık kalıntıları bölgesel balıkçılık hakkında bilgi edinmemize imkân tanımaktadır. Örneğin, Akdeniz'in kuzeydoğu köşesinde yer alan liman yerleşmesi Kinet Höyük'te yapılan arkeolojik kazılar sırasında ele geçen hayvan kemikleri üzerinde yapılan analizler, Demir Çağı'nda (M.Ö. 1200-400) balık ve kabuklu deniz ürünlerinin yerleşim sakinlerince tüketildiğini ortaya koymaktadır. Kıyı ve iç suların avlanma noktaları olarak tercih edildiği anlaşılan yerleşimdeki M.Ö. 5. yy. sonlarına tarihlenen bir tabakanın (Period 4) dolgu ve birikintileri arasında dağılmış halde çeşitli balık kalıntıları tespit edilmiştir. Çoğunlukla *Epinephelus* cinsine ait olan bu balık kemiklerinin üzerinde tespit edilen sistematik kesim izleri, büyük boyutlu balıkların baş kısımlarının gövdelerinden farklı bir şekilde tüketilmek üzere, Doğu Akdeniz için ünik sayılabilecek bir yöntemle, işleminden geçirildiğini göstermektedir¹³.

Öte yandan balığın bölgelerarası ticari mallar arasında da yer aldığı Mısır ya da Levant Bölgesi'ne özgü tatlı su balıklarına ait kalıntıların Doğu Akdeniz yerleşimlerinde ele geçmesi olmasından anlaşılmaktadır¹⁴. Örneğin, Kıbrıs Adası'nda bulunan yerleşimlerde (Geç Bronz Çağı'ndan Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar), Miletos'ta (Hellenistik Dönem tabakalarında) ve Sagalassos'ta (Roma İmparatorluk Dönemi) Nil levreği kalıntılarının rastlanmıştır¹⁵. Benzer şekilde Afrika kedi balığına (*Clarias gariepinus*) ait kalıntılar Kommos (Girit, yak. M.Ö. 375-M.S. 200), Salamis (Kıbrıs, yak. M.Ö. 700), Sagalassos (M.S. 1-7. yy.) ve Kinet Höyük'te (M.Ö. 5. yy.) ele geçmiştir¹⁶.

¹¹ Van Neer – Zohar – Lernau 2005, 145 vd.; Mylona 2014.

¹² Van Neer v.d. 2004, 136; Van Neer – Zohar – Lernau 2005, 134, 148 vd.; Van Neer – Waelkens 2007, 610.

¹³ Çakırlar – İkrâm – Gates 2014.

¹⁴ Diodorus Siculus'un Nil Nehri'nin çeşitli türde ve inanılmaz miktarda pullu balığa ev sahipliği yaptığı ve yerli halk için hem taze tüketebilecekleri hem de tuzlanmasını yapabilecekleri tükenmez miktarda balık tedarik ettiğini belirten ifadeleri bu durumu desteklemektedir. Bk.: Bibliotheca Historica I,36.

¹⁵ Van Neer – Waelkens 2007, 611.

¹⁶ Bu balığın kalıntılarının Kommos'ta Tapınak C alanında, Salamis'te ise mezarlarda ele geçmiş olması, ilk aşamada Afrika kedi balığının ritüellerde kullanıldığı, mezar hediyesi olarak sunulduğu ya da ölü ziyafetlerinde tüketildiğini, başka tür balıkların da ritüellerde kullanıldığına işaret eden deliller olduğu göz önüne alındığında ise en azından prestijli bir yiyecek olarak kabul edilmiş olabileceğini akla getirmiştir (bk.: Rose 2000, 511-513). Sagalassos'ta ele geçen bu türe ait balık kalıntıları kentin Roma İmparatorluk ve erken Bizans Dönemi'nde Mısır'la olan ticari bağlantısına işaret etmesi açısından önemlidir (bk.: Arndt v.d. 2003). Kinet Höyük'te saptanan bu türe ait kalıntılar için bk.: Çakırlar – İkrâm – Gates 2014.

Her ne kadar Homeros destanlarında yer alan kahramanlar kırmızı eti balığa tercih etmiş gibi görünseler de ton balığı başta olmak üzere farklı balık türleri Eskiçağ Yunan toplumlarınınca sevilerek tüketilmiştir. Yakaladıkları balıkları mümkün olduğunca taze olarak satışa sunmak için erkenden pazarlardaki yerlerini alan balıkçıların eski Yunan komedyasında alışılmış karakterler olduğunu Epikharmos, Sophron, Arkhippos, Antipanes ve Menandros gibi yazarların oyunlarında farklı balıkçı tiplerine yer vermiş olmalarından anlamaktayız. Mallarını yüksek fiyattan satmaya çalışmaları ya da ürünlerinin daha taze görünmesini sağlamak için hileli yollara başvurmaları nedeniyle zaman zaman halk tarafından tepkiyle karşılanan balıkçıların aslında oldukça zor hayat şartlarında yaşamlarını sürdürdükleri hem edebi kaynaklardan hem de Hellenistik Dönem heykel sanatında betimlenen balıkçı figürlerinden anlaşılmaktadır¹⁷.

Yazılı kaynaklar ve yazıtlar vasıtasıyla Anadolu'nun güney ve batı kıyılarındaki balıkçılık faaliyetleri ve balık satışı hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz¹⁸. Örneğin, M.Ö. 5. yy.'a ait bir yazıt Halikarnassos'ta orkinos (τὸ ὀρκυνεῖον) balığı avcılığı yapıldığına işaret etmektedir¹⁹. Strabon ve Plinius'un eserlerinden Iasoslular'ın geçimlerini balıkçılıkla sağladıklarını ve Iasos Körfezi'nde geceleyin fenerlerle balık avlayan balıkçılara yunusların yardım ettiklerini öğrenmekteyiz²⁰. Aynı yazarlarda Klazomenai halkının hem balıkçılıkla hem de balık ürünü imalatıyla uğraştığını gösteren bilgilere de rastlamaktayız. Strabon, Azak Denizi kıyısında Klazomenailılar'a ait olan ve büyük sürüler halinde göç eden balıkların kıyıya yaklaştıkları anı tespit etmekte kullanılan gözetleme kulelerinin bulunduğunu bildirir²¹. Plinius ise Klazomenai kentinde üretilen balık sosundan (*garos*) övgüyle bahseder²². M.Ö. 2. yy.'ın sonları ile M.Ö. 1. yy. arasına tarihlenen bir yazıttan ise Kos kentinin, gözetleme kulelerinden alınan verginin toplanması hakkını sattığını öğrenmekteyiz²³. Öyle anlaşılıyor ki, mülkiyeti devlete ya da özel şahıslara ait olan bu kuleler, balıkların göç mevsimlerinde belirli bir bedel karşılığında balıkçılara kiraya veriliyor böylece hem balıkçılar hem de mülk sahipleri kazançlı çıkıyordu²⁴.

Strabon, Iasos'ta balık satışını duyuran çan çalınca herkesin vakit kaybetmeden balık pazarına yöneldiğine ilişkin bir öyküyü aktarır²⁵. Plutarkhos ise Pamphylia Denizi'nin derinliklerinde yaşayan ve oldukça zor avlanan (*Hel(D)ops* (ἑλλοψ)) isimli balığı avlamayı başardıkları için hem kendilerini hem de teknelerini süsleyen balıkçıların ahali tarafından alkış ve çiğliklerle

¹⁷ Balıkçılardan bahseden en eski iki şiirden biri Sappho'ya bir diğeri ise Alkaios'a atfedilmektedir. Sappho bir şiirinde, ızdırıp çeken ve yoksul olarak bilinen bir balıkçının sembolleri olan ağ ve küreğin, yaşlı babası Meniskos tarafından balıkçı Pelagon'un mezarı üzerine bırakıldığını anlatır. Alkaios'un mısralarında ise fakirlik daha güçlü vurgulanmakta ve yoksulluk içindeki balıkçı Diotimos'un içinde yaşadığı balıkçı teknesi ile birlikte yakıldığından bahsedilmektedir (bk.: Radcliffe 1974, 116-117). M.Ö. 6. yy. sonu ve 5. yy.'ın başlarında Atina'da oldukça popüler olan Attika tipi siyah-kırmızı figürlü vazolar ile Güney İtalya'nın kırmızı figürlü vazoları günlük hayata dair sahneler içerirler. Bu vazolar üzerinde bir kayanın üzerine çömelmiş, ellerinde oltalar ve balık sepetleri ile avlanan ya da omuzlarındaki sırığın her iki ucunda yer alan içleri balık dolu sepetleri pazara götürüp satmak için acele eden balıkçılar tasvir edilmiştir. Bu sahnelerde balıkçıların, bazen çıplak bazen de iş kıyafetleriyle tasvir edildikleri görülmektedir (bk.: Sparkes 1995; Kankeleit 2003, 273). Hellenistik Dönem heykel sanatında balıkçıların tam da Sappho ve Alkaios'un mısralarına uyacak şekilde, genellikle yaşlı, ağır iş koşulları altında yıpranmış ve fakir görünümlü insanlar olarak tasvir edildiği gözlemlenir (bk.: Bayer 1983). Eskiçağ balıkçıları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk.: Lytle 2012a, 36 vd.

¹⁸ Curtis 1991, 129 vd.

¹⁹ SGDI 5727; Blümel 1993, 12, no. a44.

²⁰ Strab. XIV.2.21; Plin. NH. IX.10.

²¹ Strab. XI.2.4.

²² Plin. NH. XXXI.94.

²³ Syll.³ 1000.9-11; Mylona 2008, 85; Bresson 2016, 184.

²⁴ Lytle 2012a, 25 vd.

²⁵ Strab. XIV.2.21.

karşılanarak onurlandırıldıklarından bahseder²⁶. Benzer bir anlatım Aelianus tarafından aktarılmıştır. Buna göre, balıkçılar bu balığı avladıkları zaman iyi şanslarını kutlamak için kendilerini ve teknelerini çelenklerle donatarak limana girerler, flüt ve büyük ziller eşliğinde halkı avlarını görmeye davet ederlerdi²⁷. Antik yazarların bu anlatımına benzer bir tasvire Pamphylia Bölgesi'nin en önemli liman kentlerinden olan Side'nin, İmparator Maximinus'a (M.S. 235-238) ait bir sikkесinin arka yüzünde yer verilmiştir. Etrafı revaklı galerilerle çevrili Side Limanı'nın içinde yunuslar ve dört adet yelkenli gemi ile yine limanın girişinde bir adet yelkenli geminin resmedildiği bu tasvirde alttaki kayığın içinde yakalamış olduğu balığı oltası ile yukarıya çeken bir balıkçının betimlendiği görülmektedir²⁸.

Antik kaynaklar, Kazıklı Yarımadası'nda yer alan ve Miletos'un egemenliği altında kalan Teikhioussa'nın barbun balığından bahsetmektedir²⁹. Miletos kenti ve çevresinde halkın balıkçılık ve ticaretiyle uğraştığına işaret eden epigrafik deliller de mevcuttur. Kentin civarında bulunduğu ifade edilen ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen mermer mezar steli, üzerindeki yazıttan anlaşıldığına göre, salamura balık satıcısı (*ταριχοπώλου*) Korinthos'a aittir³⁰. M.S. 2. yy.'a tarihlenen bir başka yazıt ise Miletos kentinde bulunan ve kabuklu deniz böceklerini avlayan balıkçılar birliğine (*ὁ σ. τῶν σοληνοκεντῶν*) işaret etmektedir³¹. Bu bilgiler arkeozoolojik verilerle de destelenmektedir. Nitekim kentteki evcil hayvan türlerini ve av hayvanlarını tespit etmek amacıyla Zeytintepe Kutsal Alanı ve Kalabaktepe'deki kazılardan ele geçmiş olan hayvan kemikleri üzerine yapılan bir çalışma Arkaik Dönem'de, ton ve köpek balığı başta olmak üzere, deniz ürünlerinin yerleşimde büyük oranda tüketildiğini ortaya koymuştur³². Alabanda kentinin nekropolünde bulunan bir lahit üzerindeki yazıt, Miletos ile ilişkilendirilmesi açısından dikkat çekicidir. Bu yazıtın son kısmında yer alan *ΟΤΟΣΤΑΡΕΙΑΟ* ifadesinin, *ταριχοπώλης* ya da olasılıkla *ταριχώτης* gibi, *τάριχος* kelimesinden türetilmiş bir ticaret ismi olabileceği düşünülmüştür³³. Curtis, bazı şüpheler olmakla birlikte, eğer yazıt doğru şekilde yorumlanmışsa, bu ticareti yapan tüccarın malını sahilden, belki de Miletos üzerinden her türlü ürünün yer aldığı büyük pazarlara göndermiş olabileceğini ifade ederek bu durumda Miletos'un, kendi ürettiği tuzlama balığın yanı sıra Klazomenai, Rhodos, hatta Karadeniz gibi uzak bölgelerden getirilen işlenmiş balık ürünlerinin diğer bölgelere sevkiyatının yapıldığı ticari bir üs olarak kullanılmış olmasının söz konusu olabileceğini belirtmiştir³⁴.

Eskiçağ'da Anadolu'nun güney ve batı kıyılarındaki balıkçı birliklerine işaret eden yazıtlar yalnızca Miletos ile sınırlı değildir. Örneğin, Ephesos liman alanının güneydoğu köşesinde *in situ* durumda ele geçen ve Nero dönemine tarihlenen bir stel, Ephesos Limanı yakınına balıkçılar loncası tarafından bir gümrük binasının inşa ettirildiğini kaydeder³⁵. Hem balıkçıları hem de balık satıcılarını içine alan bu birliğin, olasılıkla kendi çıkarlarına hizmet edecek olan böyle bir kamu binasının inşası için yeterli servete ve politik güce sahip olduğu anlaşılmaktadır³⁶. Aynı

²⁶ Plu. De Sol Anim. 32 (981D).

²⁷ Ael. An. VIII.28; Hellenkemper – Hild 2004, 173.

²⁸ SNG France 3, 846.

²⁹ Ath. Deip. 320 a; Bean – Cook 1957, 109, 111, dn. 203.

³⁰ Akat 2005, 53, no. 2.

³¹ OGI 756.5; Broughton 1938, 843.

³² Von Graeve 1999, 590; Peters – von den Driesch 1999; Van Neer – De Cupere – Waelkens 1997, 584.

³³ Bean 1955, 53; Curtis 1991, 131.

³⁴ Curtis 1991, 131.

³⁵ I. Ephesos Ia20.

³⁶ Yazıtla ilgili çeşitli yorumlar için bk.: Horsley 1989, 95 vd.; Schwarz 2001, 381-385; Lytle 2012b.

kentten ele geçen ve Antoninus Pius dönemine tarihlenen başka bir yazıt söz konusu gümrük binasına işaret eden bilgiler içermektedir³⁷. Yazıtta, Cominia Junia adlı bir kadının Artemis Ephesia, İmparator Antoninus Pius, Ephesoslular'ın kenti ve gümrük dairesinde balıkçılık vergisi ile uğraşanlar (*ἐπι τὸ τελωνίον τῆς ἰχθυϊκῆς*) adına, altırlı bir Isis heykeli adadığı bildirilir. Nero dönemine tarihlenen bir önceki yazıttan bir yüzyıl sonra, Ephesos'taki balıkçı loncası ile bazı bağlantıları olduğu anlaşılan bu kadının, birliğin üyelerinden birisi ile akraba olabileceği düşünülmüştür³⁸. Ephesos'ta ele geçen ve olasılıkla M.S. 2. yy.'a tarihlenen bir mezar yazıtında ise bu kez bir çeşit balık sepeti (*κυρτεντάς*) ile avlanan balıkçı birliğinden bahsedildiği görülmektedir³⁹. Öyle anlaşılıyor ki, bu birlik Euarestos ve ailesine ait olan mezarın bakımından sorumluydu⁴⁰.

Smyrna'dan M.S. 3. yy.'ın sonlarına tarihlenen bir yazıtta da aynı şekilde balık sepeti (*κυρτοβόλων*) ile avlanan balıkçı birliğinden bahsedildiği görülmektedir (*Συνεργασία | κυρτοβό|λων, κατὰ | τὸ φήφισμα | τῆς βουλῆς | ταμειόντω | ν Σεβήρου κ | αὶ Ὀνησίμου.*)⁴¹.

Balıkçı loncaları ile ilgili bir başka örneği, Antalya yakınlarındaki Karain Mağarası'nın duvarlarına kazılmış, hepsi Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait çok sayıdaki kült yazıtlarından dağ veya mağara tanrıçası Meter Oreia'ya adanmış bir yazıt oluşturmaktadır. Bu yazıt, civarda girdaplı sularda balıkçılık yapanlar tarafından oluşturulan bir lonca hakkında bilgi vermektedir. Şahin, anılan balıkçı mevkisinin, Düden Suyu'nun (Katarrhaktes) Karain'in 1 km. kadar kuzeyindeki kaynak bölgesi (Kırkgöz Kaynakları) olabileceğini belirtmiştir⁴².

Eskiçağ'da balığın kutsal sayıldığı, adak olarak tanrılara sunulduğu ve kehanetlerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Örneğin, Smyrna'dan ele geçen M.Ö. 1. yy.'a tarihlenen bir yazıtta tanrıçaya ait kutsal balıklara zarar vermenin yasak olduğu ve bu kutsal balıklardan birisinin ölmesi durumunda aynı gün tanrıçaya adak olarak sunulacağı yönünde bir düzenlemeden bahsedilmektedir⁴³. Lykia Bölgesi'nde ise kâhinlerin balıkların hareketlerine ya da onlara sunulan yiyecekleri kabul edip etmemelerine bakarak kehanette bulunmalarının yaygın bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır⁴⁴. Antik kaynaklardaki kentlerin kuruluş efsanelerine ilişkin anlatımlarda zaman zaman balığı da yer verildiği görülür. Örneğin, Ephesos'un kurucuları amaçlarına uygun bir yer bulamayınca bir biliciye başvurmuşlar ve ondan bir balık ile bir yabandomuzunun göstereceği yerde kentlerini kurmaları gerektiğini öğrenmişlerdir⁴⁵. Lykia kenti Phaselis'in kuruluş efsanesinde de balığa yer verilmiştir. Koloninin kurucusu Lakios, çoban Kylabras'a onun isteği üzerine, araziye karşılık olarak isli balık vermişti. Bu olayın anısına Phaselis halkı her sene Klaybras'a isli balık sunmuştur⁴⁶. Geç dönemlere dek Phaselis'te tanrılara balık sunulması bu

³⁷ I. Ephesos V.1503.

³⁸ Horsley 1989, 105 vd.

³⁹ İçten – Engelmann 1998, 86-87, no. 7. Κύρτος, sazdan örülmüş bir çeşit balık sepeti olarak tanımlanabilir. Belli bir formda ve kavisli yapılan sepetin içine yerleştirilen yemin kokusunu alarak sepetin üst tarafından içeri giren balık, yukarıya bakmadığı için tekrar dışarı çıkamaz. Ayrıca balıkçı, sepeti suya yerleştirdikten sonra başında beklemek zorunda kalmadan ertesi gün gelip avını toplayabilir. Günümüzde halen Güney Ege ve Akdeniz sahillerinde sıkça kullanılan bir yöntemdir. Bk.: Bekker-Nielsen 2002, 218 vd.

⁴⁰ Marzano 2013, 46.

⁴¹ I. Smyrna 715; Waltzing 1899, 53, no. 150.

⁴² Şahin 1991, 132, 138, no. 8.

⁴³ Syll.³ 997; Kült uygulamalarında balığının kullanımı için bk.: Rose 2000, 520 vd.; Mylona 2008, 79 vd.

⁴⁴ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Bryce 1986, 196-198; Nollé 2006.

⁴⁵ Ath. Deip. VIII.361.

⁴⁶ Ath. Deip.VII.297 f.

olaydan kaynaklanmış, "Phaselis adağı" şeklindeki deyim de ucuz adak anlamında kullanılmıştır⁴⁷. Yine, Atinalı ünlü hatip Demosthenes'in Phaselisli tüccar Lakritos'a karşı yazdığı *Contra Lacritum* adlı eserindeki bir hikâyeden yola çıkarak, Phaselisli tüccarların Karadeniz Bölgesi'nden Atina'ya tuzlama balık taşımak için anlaşmalar yapmış olabileceği de ileri sürülmüştür⁴⁸.

Balığın ekonomik değeri zaman zaman balıkçılık potansiyeli yüksek olan yerlerin zapt edilmesinde dahi etkili olmuştur. Örneğin, Lykia Bölgesi'ndeki Milyas kentinin Arkaik ve Klasik dönemlerde zenginliğinin etkileyici boyutlara ulaşmasının yanı sıra yükseklerdeki göllerde avlanma ve balık tutma olanaklarının bulunması, kentin Lykia hükümdarı Perikle tarafından ele geçirilmesinde küçümsenmeyecek ölçüde önemli bir rol oynamıştır⁴⁹. Bu durum aynı zamanda, denizin yanı sıra tatlısu balıklarının da bölgede bolca tüketildiğine işaret etmektedir. Limyra kentinde Xntabura mezarı terasının kuzeydoğu yanında 1971'de yapılan sistematik temizleme çalışmaları sırasında açığa çıkarılan üçayaklı ve kurşun bir masa üzerinde kabartma olarak yaban domuzunun yanı sıra sazan balığının da yer almış olması bu açıdan ilginç bir örnek oluşturmaktadır⁵⁰.

Çoğu mevsimlik nitelikte çay dere gibi akarsuların, doğal göletlerin ve kaynakların yakınında yer alan, deniz kıyısından içerideki dağlık alanlarda yapılan balıkçılığa işaret eden epigrafik deliller de bulunmaktadır. Antalya'nın 16 km. kadar batı-kuzeybatısı ve Doyran Köyü'nün 2 km. kadar kuzeyinde yer alan Keldağ/Göldağ (Neapolis) yerleşmesinde Aspalos-Artemis'e adanmış bir yazıt bulunmuştur⁵¹. Hellence'de "balık" sözcüğüyle eş anlamlı olan *ἄσπαλος* cins isminin Artemis'in bir sanı olarak yorumlanması gerektiğini belirten Çelgin⁵², Aspalos-Artemis'in (Balık-Artemis) daha çok, Neapolis ile yakın çevresinde yaşamlarını akarsu ve göl balıkçılığı yaparak kazanan insanların ürün bolluğu bekledikleri bir doğa ve bereket tanrıçası olabileceğini ileri sürmüştür⁵³. Nitekim, yukarıda açıkladığımız Karain Mağarası'ndaki Meter Oreia'ya adanmış yazıt da bu görüşü destekler niteliktedir.

Akdeniz'e dökülen akarsular bölge halkının balık ihtiyacını karşılayan kaynaklar arasında yer almış değildir⁵⁴. Örneğin, Aksu'nun antik ismi (Kestros) iki balık türü ile benzerlik göstermektedir. Bunlardan ilki turna (*κέστρα*)⁵⁵, ikincisi ise has kefal balığıdır (*κεστρέζ*)⁵⁶. Aksu havzasının günümüz balık faunasını saptamak amacıyla gerçekleştirilen bir çalışmada has kefal balığının ırmağın ağzında bolca bulunduğu saptanmıştır. Bu bilgiden yola çıkarak, eğer ırmak adını bir balıktan alıyorsa bunun has kefal olmasının daha olası gözüktüğü ifade edilmiştir⁵⁷. Halen Isparta Müzesi'nde sergilenmekte olan ve kaidesindeki yazıttan Eurymedon (Köprüçay) ırmak tanrısına ait olduğunu öğrendiğimiz bir heykelin sol ayağının sol tarafında, kısmen pelerin ile örtülmüş taş kütesinin önünde bir balık tasviri bulunmaktadır. Buna ek olarak,

⁴⁷ Bean 1997, 136.

⁴⁸ Demosthenes, In Lacritum 933-34; Curtis 1991, 129.

⁴⁹ Borchhardt 1999, 41.

⁵⁰ Borchhardt 1999, 62 vd.

⁵¹ Çelgin 2003.

⁵² Çelgin 2003, 145, dn. 25.

⁵³ Çelgin 2003, 151.

⁵⁴ Pamphylia Bölgesi'ndeki balık ve balıkçılık hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Bursa 2009.

⁵⁵ Thompson 1947, 108; Tischler 1977, 78.

⁵⁶ Thompson 1947, 108.

⁵⁷ Van Neer v.d. 2000; 841.

Pisidia Bölgesi'nde yer alan Timbria kentinin Septimius Severus (M.S. 193-211) sikkelerinde Eurymedon ırmak tanrısının sudaki balıklarla birlikte tasvir edilmiş olması, bu ırmağın antik dönemde balık açısından verimli olduğunu düşündürmektedir⁵⁸. Aelianus, Kydnos (Tarsus Çayı) nehrinde az sayıda balık yaşadığını, Pyramos (Ceyhan) ve Saros (Seyhan) nehirlerinin ise balık yönünden zengin olduğunu bildirir⁵⁹. Mopsuestia-Mopsos antik kenti sikkeleri üzerinde nehir tanrısı Pyramos'un balıkla birlikte tasvir edildiği görülmektedir⁶⁰. Öte yandan, Pyramos ağzında lagün balıkçılığı yapılmış olduğu yönünde bilgiler de bulunmaktadır⁶¹. Yine, Tarsos'un III. Gordianus, Severus Alexander ve Traianus Decius'a ait M.S. 3. yy. sikkeleri üzerinde Perseus'un olta, sepet ve balık taşıyan bir balıkçı ile birlikte tasvir edildiği görülmektedir⁶².

Deniz balıkçılığının aksine karasal sularda yapılan balık avcılığının sıklıkla özel bir düzenlemeye tabi olduğu anlaşılmaktadır⁶³. Genellikle denizin herkesin özgürce kullanabileceği bir kaynak olarak kabul edilmesi balıkçıların açık sularda serbestçe avlanmasına imkân tanımıştır. Öte yandan, kutsal sayılan ırmaklar, göller ve bataklıklar gibi iç sularda balık avlama hakkı bazen devletin bazen de tapınakların denetimi altında kalmıştır. Küçük Asya'daki göllerde ve ırmaklarda yapılan balıkçılık ile ilgili bu tür imtiyazların, bölgenin Roma'nın kontrolü altına girmesinin ardından eski imtiyaz sahipleri ile vergi tahsildarları (*publicani*) arasında sorunlar yaşanmasına yol açtığı anlaşılmaktadır. Bu göllerden büyük gelir getiren ikisi Ephesos'taki Artemis Tapınağı'na aittir⁶⁴. Strabon bu konu hakkında şunları aktarmaktadır:

“Kaystros (Küçük Menderes) nehrinin denize döküldüğü yerden sonra, denizden içeriye doğru boşalan Selinusia adında bir göl vardır. Bundan sonra Selinusia ile karışan bir göl daha gelir, her ikisi de büyük gelir sağlar. Kutsal sayılan bu gelirden krallar (Pergamon kralları) tanrıçayı yoksun kıldılar, fakat Romalılar bunu ona geri verdiyse de vergi toplayıcılar kendi çıkarları için bunu tekrar ele geçirdiler; fakat söylediğine göre, Artemidoros, bir elçi heyeti ile gönderilmiş (Roma'ya) ve her iki gölü de tanrıça için geri almış...”⁶⁵.

Balık avlama hakkıyla ilgili benzer sorunlara başka yerlerde de rastlanmaktadır. Örneğin, Büyük İskender, “Küçük Deniz”de (bugün Iasos'un güneydoğusunda, Sarı Çay'ın yakınındaki lagün) balık avlama hakkını Iasos kentine geri iade etmişti. Bu hakkın daha önce kime ait olduğu (Mylasa?, Pers Kralı?, Bargylia?) ise belli değildir⁶⁶. Yine Hierapolis kentinde 2003 yılındaki kazılarda tespit edilen bir yazıt, balıkçıların avlandıkları alan için ya da elde ettikleri ürünle ilgili olarak belli bir vergi ödemekle yükümlü olduklarını göstermesi açısından önem

⁵⁸ SNG France 3, 2219, 2223, 2224; ayrıca bk.: Altınoluk 2005, 168-169.

⁵⁹ Ael. An. XII.29.

⁶⁰ SNG Switzerland I, 1346.

⁶¹ Hild – Hellenkemper 1990, 114.

⁶² SNG von Aulock 13, 6046; SNG Switzerland I, 1118; SNG Switzerland I suppl., 288; SNG France 2, 1574, 1759, 1760; Hild – Hellenkemper 1990, 114.

Tarsos'un dışında Kilikia Bölgesi'ndeki başka kentlerin sikkeleri üzerinde de balık ve balıkçılıkla ilgili tasvirler yer verilmiştir. Örneğin, Epiphaneia (SNG Switzerland I suppl., 427, 428) ve Flavilipolis-Flavias (SNG Switzerland I, 1555) sikkeleri üzerinde ters istikamette yüzen iki balık betimi yer alır. Anazarbos'a ait bir sikkenin üzerinde, bir kayanın üzerine oturmuş, elinde olta kamışına benzer bir nesne tutan erkek figürü (balıkçı) tasvir edilmiştir (SNG Switzerland I, 1486, 1513).

⁶³ Antik Yunan yasalarındaki deniz ve iç sularda yapılan balıkçılıkla ilgili farklı düzenlemelere ilişkin ayrıntılı değerlendirme için bk.: Lytle 2012a.

⁶⁴ Broughton 1938, 566; Magie 1950, 140, 166; Rostovtzeff 1957, 689, dn. 100; Horsley 1989, 104; Lytle 2012b, 214 vd.; Marzano 2013, 61 vd.

⁶⁵ Strab. XIV.1.26.

⁶⁶ I. Iasos 30, Syll.³ 307; Baldoni v.d. 2004, 10. 38; Lytle 2012a, 16-19; Marzano 2013, 34; Bresson 2016, 179. 183.

taşımaktadır. M.S. 131 yılına tarihlenen yazıt, İmparator Hadrianus tarafından Hierapolis vatandaşlarına gönderilen ve tiyatronun diazomasına yerleştirilen mektuplardan biridir. Hadrianus tarafından, Hierapolis halkının bir sorunu için cevap olarak yazılmıştır: Komşu Laodikeia kenti, bir gölden avlanan balık için hem Hierapolis'ten hem de Tripolis'ten vergi istemektedir. Cevap, Hierapolis halkının lehinedir. Bu nedenle de yazıtın tiyatrodaki görünen bir yere konmuş olması gerektiği düşünülmektedir⁶⁷. Öte yandan M.Ö. 5. yy.'ın sonu ile M.Ö. 4. yy.'ın başlarına tarihlenen bir yazıtta Erythrai (Litri) kentinin egemenlik alanında kalan bataklıklardan büyük gelir elde edildiğini, bu nedenle bu bataklıkların gözetiminden sorumlu özel resmi yetkililerin bulunduğunu öğrenmekteyiz⁶⁸. Her ne kadar bu yazıtta doğrudan balıkçılığa işaret eden bir ifadeye rastlanmasa da özel yöneticilerin gözetimindeki bu tür bataklık alanların ait olduğu kente tuz üretimi, hayvancılık ve balıkçılık gibi konularda büyük gelir sağlamış olması gerektiği düşünülmektedir⁶⁹.

Roma İmparatorluğu Dönemi'nde de bazı bölgelerdeki balık avcılığının resmi yetkililerce kontrol altında tutulduğuna dair bilgiler mevcuttur. Eğirdir Gölü yakınlarında keşfedilmiş, M.S. 2. yy. sonu ile 3. yy.'a tarihlendirilen bir mezar steli bu durumu örnek teşkil etmektedir. Üzerinde bir teknedeki trident ile yapılan balık avı sahnesi tasvirinin yer aldığı stel, yirmi yıl boyunca gölün idareciliğini (*ἐπιὶ λίμνης ἐπιστάτης*) yapmış bir erkeğe aittir⁷⁰. Bu stelin yanı sıra, Sagalassos kentinde tüketilen balık türleri arasında ilk sırada yer alan Sazangillerin (*Cyprinidae*) menşeinin büyük olasılıkla Eğirdir ve Beyşehir Gölü olduğunun saptanmış olması da Pisidia Göller Bölgesi'nin Eskiçağ'da önemli bir balıkçılık merkezi olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır⁷¹.

Eskiçağ'da Küçük Asya'daki hemen hemen her kent devletinin, kara ya da deniz yoluyla sınırlarına ulaşan mallardan gümrük vergisi aldığı bilinmektedir. Nitekim balıkların kente girişinin ve pazarda satışı sunulmasının da bu vergiye tabi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, M.Ö. 4. yy. sonunda Kolophon kentinin avlanan balık üzerinden %20 oranında vergi aldığına, Kalymna'da da benzer bir vergi uygulamasına yer verildiğine işaret eden epigrafik kaynaklar bulunmaktadır⁷². Yine Mykonos'tan yaklaşık M.Ö. 3. yy. sonuna tarihlenen bir yazıt, *consul* tarafından balık vergisinden tanrılara sunum yapıldığına değinir⁷³. 1999 yılında Andriake Limanı civarında, *granarium*un yakınında, Lykia Eyaleti'ndeki gümrük uygulamalarını düzenleyen Gümrük Yasası'nı içeren bir yazıt bulunmuştur⁷⁴. Andriake Limanı'ndan sevk edilen malların listelendiği Nero dönemine ait bu yazıtta, özel gümrüğe tabi mallar arasında kurutulmuş balığın da yer aldığı görülmektedir⁷⁵.

Myra liman meydanındaki Doğu Anıtı'nın batı köşesine sonradan kazınan 4 adet yazıt, Arcadius, Honorius ve Arcadius'un oğlu II. Theodosius'un iktidar yıllarına tarihlenir (M.S. 404-408). Balık ağı satışlarının düzenlenmesine ilişkin olan fermanın *Tribunus et notarius* Fl. Urbicius Gemellus Petrus Paulus tarafından imparatorlar adına ilan edilmiş olduğu öğrenilmiştir.

⁶⁷ D'Andria 2005, 150.

⁶⁸ I. Erythrai 17.

⁶⁹ Lytle 2012a, 8; Marzano 2013, 61; Bresson 2016, 179.

⁷⁰ SEG 2. 747; Pace 1921, 52 vd.; Rostovtzeff 1957, 689, dn. 100; Lytle 2012a, 8.

⁷¹ Van Neer – De Cupere – Waelkens 1997, 582; Van Neer v.d. 2000, 841, 843.

⁷² Kolophon: Meritt 1935, 372-377, satır 31; Kaymna: Syll.³ 953. 61; Lytle 2012a, 21.

⁷³ Syll.³ 1024.10; Lytle 2012a, 21.

⁷⁴ Takmer 2012.

⁷⁵ Takmer 2012, 209, 214.

Yazıtta göre, balık ağı satın alanlar, balık ağı satıcıları tarafından ölçülerde ve fiyatta bir takım haksızlıklara uğratılmışlardır⁷⁶. Yazıtta geçen *το λίνov* kelimesi antik kaynaklarda çoğunlukla balıkçılık gereçlerini tanımlamak için kullanılan genel terimlerden birisini oluşturmaktadır⁷⁷. Söz konusu yazıtın Andriake Limanı'nın hemen girişine, herkesin görebileceği bir yere kazınmış olması, balıkçılığın bölge ekonomisindeki yerine ve Andriake Limanı'ndan sevki edilen mallar arasında balık ürünlerinin yanı sıra balıkçılıkta kullanılan malzemelerin de yer aldığına işaret eder⁷⁸.

Antik Yunan kenti pazarlarında varlıklı insanların bütçelerine hitap eden pahalı balıkların yanı sıra fakir insanların da satın alabileceği hamsi, sardalya gibi sıradan balık türleri de taze olarak satılmaktaydı. Öyle ki, taze balık fiyatlarının herkesin alabileceği düzeyde kalmasını sağlamak amacıyla zaman zaman yöneticiler tarafından bazı düzenlemelere gidildiğini yazıtlardan öğrenmekteyiz. Boiotia'daki Akraiphia kentinde bulunan ve M.Ö. 3. yy.'ın sonlarına tarihlenen bir yazıt bu durum için en çarpıcı örneği teşkil etmektedir. Yazıtta liste halinde isimleri verilen deniz ve tatlı su balıklarının maksimum satış değerleri belirtilmiştir. Böylece mevsimsel değişiklikler, kıtlık ya da artan talebe bağlı olarak balık fiyatlarında oluşan dalgalanmaların önüne geçilmesi amaçlanmış olmalıdır⁷⁹. Her ne kadar Akraiphia yazıtında olduğu gibi yalnızca balık fiyatlarını içeren bir yazıttan söz edemesek de Küçük Asya kentlerinde de özellikle festival zamanlarında çeşitli ürünlerin fiyatlarında düzenlemelere gidildiğini gösteren epigrafik deliller mevcuttur⁸⁰. Bu örneklerden birisinde Pergamon kentinin küçük balıkların kilo ile satılması yönünde bir düzenlemeye gittiği bilgisi yer almaktadır⁸¹.

Daha önce de belirttiğimiz gibi çabuk bozulan bir ürün olması nedeniyle balık etinin orta ve uzun vadede korunmasını sağlamak amacıyla erken dönemlerden beri değişik yöntemler uygulanmıştır. Balığın işlenmesinden elde edilen salamura balık (*τάριχος* - Lat. *salsamentum*) ya da balık sosu (*γάρος* - Lat. *garum*) gibi ürünler taze balıkların yanı sıra pazarlarda satışa sunulmuş ve vatandaşlardan büyük rağbet görmüştür. Öte yandan, taze balık satışı ile işlenmiş balık satışının farklı ticari alanlar olarak değerlendirildiği ve buna bağlı olarak da farklı düzenlemelere sahip olduğu anlaşılmaktadır⁸². Ionia Bölgesi'ndeki Magnesia ad Maeandrum antik kentinde bulunan ve Hadrianus dönemine tarihlenen bir yazıtta tuzlanmış balık satışı üzerinden alınan vergi ile (*ταρειχοπωλίου εκατοστή*-satr 35) taze balık üzerinden alınan vergi (*ίχθυικῆς*-satr 42) miktarının farklı olması bu duruma örnek gösterilebilir⁸³.

Eskiçağ'da balıktan elde edilen yan ürünlerin nasıl hazırlandıklarına dair bilgilerimiz temelinde Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait yazılı kaynaklarda yer alan çeşitli bilgilere ve

⁷⁶ Yazıt için bk.: Öztürk – Öztürk 2014, 448 vd.

⁷⁷ λίνov: Ketenden yapılmış herhangi bir şey, balık avlama ipi, sicim, Hom. II.16.408; balık ağı, Hom. II. 5.487, Opp. H. 3.98.

⁷⁸ Öztürk – Öztürk 2014, 448 vd.

⁷⁹ Yazıt, sayısı 65 ile 70 arasında değişen farklı deniz balığı ve bunların fiyatları ile 6 adet tatlı su balığı ve fiyatlarından oluşan iki liste içermektedir. Parçalar halinde olduğundan yazıtın önemli bir kısmı okunamamış, okunabilen balık isimlerinden bazılarının da günümüzdeki karşılıkları bulunamamıştır. Bununla birlikte yazıtta sunulan listelerin yanı sıra doğal ortam, geniş bir deniz ekosisteminden faydalanabilecek kapasiteye sahip gelişmiş bir balıkçılık faaliyeti ve buna bağlı bir ekonominin varlığını gösterir. Bk.: Rostovtzeff 1941, 1615, dn. 128; Dalby 1996, 67; Lytle 2010; Bresson 2016, 185, 257.

⁸⁰ Oinoanda ve Ephesos'daki fiyat düzenlemeleri hakkında bk.: Bresson 2016, 257.

⁸¹ OGIS. 484, satır 16-22; Lytle 2010, 288 vd.; Bresson 2016, 257.

⁸² Curtis 2001, 318 vd.; Lytle 2010, 292.

⁸³ Kern 1900, 104, no. 116; Lytle 2010, 292, dn. 157.

arkeolojik verilere dayanmaktadır⁸⁴. Özellikle Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Batı Akdeniz ve Karadeniz'de balıkların işlenmesine dayalı bir endüstrinin oluştuğu bu bölgelerdeki kazılarda açığa çıkarılan ve balık işlemede kullanılan tesislere ait kalıntılardan anlaşılmaktadır. Öyle ki ucuz ve uzun ömürlü olması sebebiyle fakir insanların, denizci ve askerlerin beslenmesinde önemli yer tutan tuzlanmış balığın, amphoraların içinde gemilerle nakliyatı yapılan ürünler arasında buğday, zeytinyağı ve şaraptan sonra dördüncü sırada yer almış olduğuna dair bir tez dahi ileri sürülmüştür⁸⁵.

Doğu Akdeniz Bölgesi'ndeki balık sosu ya da tuzlanmış balık üretiminde kullanılan işliklere ait kalıntıların, Batı Akdeniz ve Karadeniz'de açığa çıkarılanlara kıyasla oldukça az sayıda olduğu görülmektedir. Kıbrıs ve Girit'te, kıyıdaki kayalıklara oyulmuş suretiyle yapılmış canlı balık tanklarının tespit edilmiş olması bu adalarda balık işliklerinin de olabileceğini düşündürmüştür⁸⁶. Öte yandan, Doğu Akdeniz işlenmiş balık endüstrisine ilişkin ilk arkeolojik veriler Megisti Adası'ndan kaydedilmiştir. Adanın Mandraki Havzası'nda, sular altında kalmış iki adet dikdörtgen biçimli ve kayaya oyulmuş havuz tespit edilmiştir. Bu havuzların Geç Roma İmparatorluk Dönemi'nde *garum* yapımında kullanılmış olabileceği belirtilmiştir⁸⁷.

Diğer yandan, Anadolu'da ve kuşkusuz Doğu Akdeniz'de şu ana kadar bilinen en kapsamlı balık işlikleri Lykia Bölgesi'nde, Üçağzı yakınındaki Teimiussa kentinde saptanmıştır⁸⁸. Bu işlikler, son dönemde yapılan yüzey araştırmaları sırasında Kekova Adası'nın batı ucundaki Tersane Koyu'nda tespit edilen bir diğer balık işliği ile birlikte ayrıntılı olarak ele alındığı için burada ayrıca konu edilmeyecektir⁸⁹. Andriake Limanı'nın hemen girişinde yer alan ve uzak deniz ticareti için önemli bir noktada bulunan kentin limanı özellikle M.S. 3. yy.'dan itibaren Geç Antik Dönem'e kadar en faal zamanlarını yaşamıştır. Kentteki balık işliklerinde büyük çapta olmak üzere üretilen balık ürünlerinin bu dönemde hem yüzlerce insana iş imkânı sağlaması hem de hem de tarımsal ürünlerden sonra amphoralarla nakliyatı yapılan gıdalar arasında ikinci sırada yer almış olması sebebiyle bölge ekonomisine büyük bir katkı sağladığı açıktır⁹⁰. Benzer işliklerin Fethiye yakınındaki Gemiler Adası'nda ve Kaş yakınındaki Antiphellos'ta da bulunduğu ifade edilen bilgiler arasındadır⁹¹.

Bu örneklerin yanı sıra, gerek geç dönem yazılı kaynaklar gerekse de epigrafik buluntular Anadolu'nun güney ve güneybatısındaki başka yerlerde de işlenmiş balık üretimine dayanan ekonomik faaliyetlerin varlığını ortaya koymaktadır. M.Ö. 3. yy.'da Mısır'da hüküm süren Ptolemaioslar'ın maliyeden sorumlu yöneticisi Apollonius'un özel sekreteri Kaunoslu Zenon'un arşivinden kalan papirüs kayıtlarından birinde Kaunos'tan elde edilen diğer şeylerin yanı sıra tuzlanmış balıktan da bahsedildiği görülmektedir⁹². Yine, M.Ö. 1. yy.'a tarihlenen bir stele ait parçalar üzerinde yer alan yazıt, Kaunos kenti yakınında yapılan balık avıyla (*ιχθὺν*)

⁸⁴ Eskiçağ'daki işlenmiş balık üretimi hakkında bilgi veren edebi kaynaklar ile arkeolojik buluntuların birlikte ayrıntılı olarak değerlendirildiği çalışmalar için bk.: Curtis 1991, Curtis 2005; Hojte 2005; Trakadas 2005; Marzano 2013, 98 vd.

⁸⁵ Bekker-Nielsen 2002 ve 2005.

⁸⁶ Nicolaou – Flinder 1976; Davaras 1974; Mourtzas 2012.

⁸⁷ Pirazzoli 1987.

⁸⁸ Zimmermann 2000, 338 vd.; Thomsen – Zimmermann 2002, 63 vd.; Zimmermann 2003, 287 vd.

⁸⁹ Aslan 2015. Teimiussa ve Tersane Koyu'nda tespit edilen balık sosu işliklerinin birlikte ele alındığı bu çalışmada aynı zamanda balık sosu ve üretim işlikleri hakkındaki antik ve modern kaynaklara da yer verilmiştir.

⁹⁰ Zimmermann 2003, 292; Aslan 2015, 154 vd.

⁹¹ Van Neer – Eryvncck – Monsieur 2010, 173.

⁹² P.Cair.Zen. IV 59680.

ilişkilendirilmiştir⁹³. Lykia sınırındaki Kaunos yakınında yer alan ve deniz ile Köyceğiz Gölü arasındaki bağlantıyı sağlayan Kalbis'te (Dalyan Çayı) dalyan balıkçılığı yapıldığını, buradaki butarka (bottarga- kurutulmuş kefal yumurtası)⁹⁴ ve kurutulmuş balık üretiminin dikkate değer miktarda olduğunu ve tuzlanmış balıkların Rhodos Adası'na ihraç edildiğini 19. yy. seyyahlarının aktardığı bilgilerden öğrenmekteyiz⁹⁵. Olasılıkla, Antik ve Ortaçağ'da da Kalbis'in girişinde ağ ve kazıklardan oluşan büyük bir balık avlama sahası mevcuttu ve burada, deniz ile tatlı su gölleri arasında düzenli mevsimlik hareketler yapan kefal (*κέφαλος*) ve levrek (*λάβραξ*) gibi başlıca balık türleri bol miktarda avlanıyor olmalıydı. Yakalanan balıkların işlenmesi için gerekli olan tuz ise zaten kentin önemli ihraç malları arasında yer almakta ve Kaunos yakınındaki tuzlalarda bolca bulunmaktaydı⁹⁶.

Kilikia kenti Anazarbos'ta ele geçen mermer bir levha üzerindeki gümrük yazıtında (M.S. 5-6. yy.) miktarı belirtilmemiş balık sosunun (*Γάρου*-satur 4) bir kerationa vergilendirildiği görülmektedir⁹⁷. Yazıtta bahsi geçen bu sosun Kilikia'ya özgü yerel bir üretim olabileceği öte yandan Karadeniz'den ya da Syria ve Gaza gibi daha yakın yerlerden ithal edilmiş olmasının da mümkün olduğu öne sürülmüştür⁹⁸. Gümrük yazıtında aynı zamanda ağ balıkçılarının kullandıkları yarım daire şeklindeki özel bir ağdan (*Σαγηνίωv*-satur 9) da bahsedilmektedir⁹⁹. Söz konusu ağın boyutunun büyük olması nedeniyle suya atılması ve sonrasında tekneye çekilmesi için çok sayıda iş gücüne ihtiyaç duyulduğu dikkate alındığında, Anazarbos gümrük yazıtında bahsedilen *garum* gibi ürünlerin yerel olarak üretilmesine imkân verecek büyük çapta bir balıkçılığın varlığından söz edilebilir.

Nitekim Korykos'tan ele geçen üç adet yazıt bölgedeki balıkçılık hakkında bilgi vermektedir¹⁰⁰. Bu yazıtlardan ilki balıkçı Konon'a aittir (*Κόνωνος ἑλιέως*)¹⁰¹. İkinci yazıtta Anazarbos yazıtından tanıdığımız *sagena* ile avlanan bir balıkçıdan bahsedilir (*Γεοργίου σαγινέως*)¹⁰². Son örnekte ise balıkçının ismi, Ephesos ve Smyrna yazıtlarında da karşılaştığımız¹⁰³, *kurtos* isimli bir balık sepeti (*κῦρτος/nassa*) ile birlikte anılmıştır (*Γεοργίου Κυρτοῦ*)¹⁰⁴. Aynı bölgedeki Elaiussa Sebaste kentinden de bir balıkçıya ait mezar yazıtının saptanması (*Υγετίου ἑλιέως*)¹⁰⁵, balıkçılığın Kilikia Bölgesi'ndeki yaygın meslekler arasında yer almış olduğu fikrini güçlendirmektedir.

⁹³ Bean 1954, 85, no. 20.

⁹⁴ Deveciyan, yumurta turşusu olarak da adlandırdığı kurutulmuş kefal yumurtasının havyardan daha makbul ve çok aranan kıymetli bir ürün olduğunu belirtir. Bu ürünün nasıl yapıldığını tarif eder ve bol miktarda has kefal bulunan yerlerin isimlerini sıralar. Bunlar arasında ilk sırada Köyceğiz gelmektedir. Bk.: Deveciyan 2006, 218.

⁹⁵ Spratt – Forbes 1847, 88; Bean 1953, 14, dn. 15; Bean 1954, 85; Robert 1984, 521 vd.; Hellenkemper – Hild 2004, 173; Bresson 2016, 179.

⁹⁶ Bean 1954, 100 vd.; Işık 2009, 2.

⁹⁷ Dagron – Feissel 1987, 170-185, no. 108; Hild – Hellenkemper 1990, 114, 125.

⁹⁸ Curtis 1991, 131.

⁹⁹ *Sagena* (fr.seine)= Gırgır: Balık sürüsünün etrafını sardıktan sonra altı (kurşun yakası) büzülerek kapatılan perdemsi balık ağıdır. Ağ, avcı tekne ve bir yardımcı tekne tarafından atılır. Opp. H. IV.491-496; Bekker-Nielsen 2002, 216-217; Bekker-Nielsen 2005, 91 vd.

¹⁰⁰ Hild – Hellenkemper 1990, 114.

¹⁰¹ MAMA III, 176, no. 521

¹⁰² MAMA III, 160, no. 411a.

¹⁰³ Bk.: y.dn. 39 ve 41.

¹⁰⁴ MAMA III, 279; CIG 9180.

¹⁰⁵ Borgia – Sayar 1999, 66, no. 4.

İşlenmiş balık ürünlerinin ticareti hakkında bilgi sahibi olmamıza olanak sağlayan diğer bir arkeolojik veri de amphoralardır¹⁰⁶. Bu amphoralardan bazılarının üzerinde çoğunlukla boyanmış şekilde (*tituli picti*) nadiren de grafiti olarak yazıtlar bulunur. Boyalı yazıtlar genellikle kabın orijinalde ne tür bir balık ürünü (*garum*, *liquamen* ya da *muria*) içerdiğini gösterir. Bunun dışında bazen ticareti gerçekleştiren tüccarın ismi, ürünün kalitesi, miktarı ve kaynağı hakkında da bilgi içerdikleri görülmektedir. Bununla birlikte, balık ürünü ticaretinde kullanılan standart bir kap formundan bahsetmenin mümkün olmadığını belirtmek gerekir. Tespit edilen amphoralar, Batı Akdeniz'de işlenen balık ürünlerinin Kuzey Avrupa'daki birçok kente ulaştığını göstermektedir. Oysa Batı Akdeniz'de üretilen işlenmiş balık ürünlerinin Doğu Akdeniz'e de ihraç edildiğini gösteren amphoralara ilişkin buluntular neredeyse yok denecek kadar azdır¹⁰⁷. Bu durum, farklı bütçelere ve damak zevkine uygun ithal balık ürünlerinin yanı sıra Doğu Akdeniz Bölgesi'ndeki işlenmiş balık üretiminin bölgenin kendi talebini karşılayacak yeterlilikte olduğuna işaret etmektedir.

Yukarıda yer verilen bilgiler, çalışmanın konusu oluşturan Anadolu'nun güney ve batısındaki bölgelerde yaşayan insanların yaşamında (İonia, Karia, Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Kilikia) balık ve balıkçılığın erken dönemlerden itibaren besin ve geçim kaynağı olarak küçümsenmeyecek bir yere sahip olduğunu ve özellikle Roma İmparatorluğu Dönemi'nde bu bölgelerdeki bazı kentlerin ihraç malları arasında işlenmiş balık ürünlerinin de yer aldığını göstermektedir. Yeni arkeolojik buluntuların bu bilgilerin gelecekte daha da artmasına olanak sağlayacağı kesindir.

¹⁰⁶ Opait 2007; Van Neer – Eryvnc – Monsieur 2010.

¹⁰⁷ Tarsus'ta bulunmuş olan Beltran IIA tipindeki üç adet Baetica amphorası ile Elaiussa Sebaste'de açığa çıkarılan Baetica üretimi amphoralar Batı Akdeniz üretimi işlenmiş balık ürünlerinin Doğu Akdeniz'deki tüketimine işaret eden nadir örnekler arasındadır. Bk.: Van Neer – Eryvnc – Monsieur 2010, 167; Kızıllıanoğlu 2014, 233 vd.

Kısaltmalar ve Kaynakça

- Akat 2005 S. Akat, "Three Inscriptions from Miletos", *EA* 38, 2005, 53-54.
- Altınoluk 2005 S. Altınoluk, "Sikkelerin Işığında İrmak Tanrısı Eurymedon", *AnadoluAraş XVIII.2*, 2005, 167-182.
- Arndt v.d. 2003 A. Arndt v.d., "Roman Trade Relationships at Sagalassos (Turkey) Elucidated by Ancient DNA of Fish Remains", *Journal of Archaeological Science* 30, 2003, 1095-1105.
- Arslan 2010 M. Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler* (2010).
- Aslan 2015 E. Aslan, "Kekova Bölgesi'nde Bulunan Balık Sosu İşlikleri", *Cedrus III*, 2015, 141-161.
- Baldoni v.d. 2004 D. Baldoni v.d., *Karia'da bir Liman Kenti İasos* (2004).
- Bayer 1983 E. Bayer, *Fischerbilder in der Hellenistischen Plastik* (1983).
- Bean 1953 G. E. Bean, "Notes and Inscriptions from Caunus", *JHS* 73, 1953, 10-35.
- Bean 1954 G. E. Bean, "Notes and Inscriptions from Caunus", *JHS* 74, 1954, 85-110.
- Bean 1955 G. E. Bean, "Epitaphs at Alabanda", *AnadoluAraş I*, 1955, 52-55.
- Bean – Cook 1957 G. E. Bean – J. M. Cook, "The Carian Coast III", *ABSA* 52, 1957, 58-146.
- Bean 1997 G. E. Bean, *Eskiçağda Güney Kıyıları. İ. Delemen – S. Çokay (çev.)* (1997).
- Bekker-Nielsen 2002 T. Bekker-Nielsen, "Nets, Boats and Fishing in the Roman World", *Classica et Mediaevalia* 53, 2002, 215-233.
- Bekker-Nielsen 2005 T. Bekker-Nielsen, "The Technology and Productivity of Ancient Sea Fishing", bk.: T. Bekker-Nielsen (ed.), *Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region. Black Sea Studies 2* (2005) 83-95.
- Bekker-Nielsen 2010 T. Bekker-Nielsen, "Fishing in the Roman World", bk.: T. Bekker-Nielsen – D. Bernal Casasola (ed.), *Ancient Nets and Fishing Gear. Proceedings of the International Workshop on "Nets and Fishing Gear in Classical Antiquity: A First Approach"*, Cadiz, November 15-17, 2007 (2010) 187-203.
- Blümel 1993 W. Blümel, "SGDI 5727 (Halikarnassos): Eine Revision", *Kadmos* 32, 1993, 1-18.
- Borchhardt 1999 J. Borchhardt, *Limyra. Zemuri Taşları: Likya Bölgesi'nde Limyra Antik Kenti'nin Gizemli Sularında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar. G. Yümer (çev.)* (1999).
- Borgia – Sayar 1999 E. Borgia – M. H. Sayar, "Catalogo delle iscrizioni", bk.: E. E. Schneider (ed.), *Elaiussa Sebaste I. Campagne di scavo 1995-1997* (1999) 63-80.
- Bresson 2016 A. Bresson, *The Making of the Ancient Greek Economy: Institutions, Markets, and Growth in the City-States* (2016).
- Britsch – Horejs 2014 C. Britsch – B. Horejs, "The Role of Textile Production and Fishing in the EBA Metallurgical Centre of Çukuriçi Höyük (Turkey)", *Ägypten und Levante* 24, 2014, 227-240.
- Broughton 1938 T. R. S. Broughton, "Roman Asia", bk.: T. Frank (ed.), *Economic Survey of Ancient Rome* 4 (1938) 499-918.
- Bryce 1986 T. R. Bryce, *The Lycians. The Lycians in Literary and Epigraphic Sources* (1986).
- Buitenhuis – Caneva 1998 H. Buitenhuis – I. Caneva, "Early Animal Breeding in South - Anatolia: Mersin Yumuktepe", bk.: P. Anreiter v.d. (ed.), *Man and the Animal World. Studies in Archaeozoology, Archaeology, Anthropology and Palaeolinguistics in Memoriam Sándor Bökönyi* (1998) 121-130.

- Bursa 2007 P. Bursa, Antikçağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2007).
- Bursa 2009 P. Bursa, "Eskiçağ'da Pamphylia Bölgesi'nde Balık ve Balıkçılık", bk.: O. Tekin (ed.), Ancient History, Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World Studies in Memory of Clemens E. Bosch and Sabahat Atlan and in Honour of Nezahat Baydur (2009) 71-80.
- Curtis 1991 R. I. Curtis, Garum and Salasamenta. Production and Commerce in Materia Medica (1991).
- Curtis 2001 R. I. Curtis, Ancient Food Technology (2001).
- Curtis 2005 R. I. Curtis, "Sources for Production and Trade of Greek and Roman Processed Fish", bk.: T. Bekker-Nielsen (ed.), Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region. Black Sea Studies 2 (2005) 31-46.
- Çakırlar – İkrâm – Gates 2014 C. Çakırlar – S. İkrâm – M. H. Gates, "New Evidence for Fish Processing in the Ancient Eastern Mediterranean: Formalised Epinephelus Butchery in the Fifth Century BC Kinet Höyük, Turkey", International Journal of Osteoarchaeology (2014). Published online in Wiley Online Library (wileyonlinelibrary.com) DOI: 10.1002/oa.2388.
- Çelgin 2003 V. Çelgin, "Termessos Egemenlik Alanında Artemis Kültüleri II: Keldağ/Göldağ (Neapolis) Antik Yerleşmesindeki 'Aspalos-Artemis Akraia' Kültü. Epigrafik ve Arkeolojik Veriler Işığında Bir Değerlendirme", Adalya VI, 2003, 141-170.
- Dagron – Feissel 1987 G. Dagron – D. Feissel, Inscriptions de Cilicie, Travaux et mémoires du Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance, Monographies 4 (1987).
- Dalby 1996 A. Dalby, Siren Feast. A History of Food and Gastronomy in Greece (1996).
- D'Andria 2005 F. D'Andria, "Hierapolis 2003", KST 26.2 (2005) 147-156.
- Davaras 1974 C. Davaras, "Rock-Cut Fish Tanks in Eastern Crete", ABSA 69, 1974, 87-93.
- Davidson 1997 J. Davidson, Courtesans and Fishcakes: The Consuming Passions of Classical Athens (1997).
- Deveciyan 2006 K. Deveciyan, Türkiye'de Balık ve Balıkçılık. E. Üyepazarcı (çev.) (2006).
- Di Natale 2014 A. Di. Natale, "The Ancient Distribution of Bluefintuna Fishery: How Coins Can Improve our Knowledge", Collect. Vol. Sci. Pap. ICCAT, 70(6), 2014, 2828-2844.
- Dufour v.d. 2007 E. Dufour v.d., "Oxygen and Strontium Isotopes as Provenance Indicators of Fish at Archaeological Sites: The Case Study of Sagalassos, SW Turkey", Journal of Archaeological Science 34, 2007, 1226-1239.
- Gallant 1985 T. W. Gallant, A Fisherman's Tale: An Analysis of the Potential Productivity of Fishing in the Ancient World (1985).
- Hild – Hellenkemper 1990 F. Hild – H. Hellenkemper, Kilikien und Isaurien, TIB 5 (1990).
- Hellenkemper – Hild 2004 H. Hellenkemper – F. Hild, Lykien und Pamphylien, TIB 8 (2004).
- Højte 2005 J. M. Højte, "The Archaeological Evidence for Fish Processing in the Black Sea Region", T. Bekker-Nielsen (ed.), Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region. Black Sea Studies 2 (2005) 133-160.
- Horsley 1989 G. H. R. Horsley, New Documents Illustrating Early Christianity C. 5 (1989).
- Kankeleit 2003 A. Kankeleit, "Fisch und Fischer. Mosaikbilder in Griechenland", AW 34.3, 2003, 273-278.

- Kern 1900 O. Kern, *Die Inschriften von Magnesia am Maeander* (1900).
- Kızıllarslanoglu 2014 H. A. Kızıllarslanoglu, "Elaiussa Sebaste'den Baetica Üretimi Amphoralar", *Olba XXII*, 2014, 231-250.
- Kroll 2012 H. Kroll, "Animals in the Byzantine Empire: An Overview of the Archaeozoological Evidence", *Archeologia Medievale XXXIX*, 2014, 93-121.
- Işık 2009 C. Işık, "Kaunos-Kbid 07 Kazı-Konservasyon-Restorasyon-Onarım-Arkeolojik Park Çalışmaları ve Etkinlik", *KST 30.1* (2009) 1-10.
- İçten – Engelmann 1998 C. İçten – H. Engelmann, "Inschriften Aus Ephesos and Kolophon", *ZPE 120*, 1998, 83-91.
- Lytle 2010 E. Lytle, "Fish List in the Wilderness. The Social and Economic History of a Boiotian Price Decree", *Hesperia 79*, 2010, 253-303.
- Lytle 2012a E. Lytle, "Η θάλασσα κοινή: Fishermen, the Sea, and the Limits of Ancient Greek Regulatory Reach", *Classical Antiquity 31.2*, 2012, 1-55.
- Lytle 2012b E. Lytle, "A Customs House of our Own: Infrastructure, Duties and a Joint Association of Fishermen and Fishmongers (IK, 11.1a-Ephesos, 20)", bk.: V. Chankowski – E. Karvonis (ed.), *Tout vendre, tout acheter: Structures et équipements des marchés antiques*, Athènes, 16 - 19 juin 2009 (2012) 213-224.
- Magie 1950 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ* (1950).
- Marzano 2013 A. Marzano, *Harvesting the Sea: The Exploitation of Marine Resources in the Roman Mediterranean* (2013).
- Meritt 1935 B. D. Meritt, "The Inscriptions of Colophon", *AJP 56.4*, 1935, 358-397.
- Mourtzas 2012 N. D. Mourtzas, "Fish Tanks of Eastern Crete (Greece) as Indicators of the Roman Sea Level", *Journal of Archaeological Science 39*, 2012, 2392-2408.
- Mylona 2003 D. Mylona, "Archaeological Fish Remains in Greece: General Trends of the Research and a Gazetteer of Sites", bk.: E. Kotjabopoulou v.d. (ed.), *Zooarchaeology in Greece. Recent Advances. British School at Athens Studies 9* (2003) 193-200.
- Mylona 2008 D. Mylona, *Fish-Eating in Greece from the Fifth Century B.C. to the Seventh Century A.D.*, *BAR International Series 1754* (2008).
- Mylona 2014 D. Mylona, "Aquatic Animal Resources in Prehistoric Aegean, Greece", *Journal of Biological Research-Thessaloniki*, 21.2, 2014, 2-11. <http://www.jbiolres.com/content/21/1/2>
- Nicolaou – Flinder 1976 K. Nicolaou – A. Flinder, "Ancient Fish-Tanks at Lapithos, Cyprus", *IJNA 5*, 1976, 133-142.
- Nollé 2006 J. Nollé, "Königliches Gefolge beim Fischerakel von Sura", bk.: K. Dörtlük v.d. (ed.), *III. Uluslararası Likya Sempozyumu, 7-10 Kasım 2005, Antalya: Sempozyum Bildirileri = The IIIrd International Symposium on Lycia, 7-10 November 2005, Antalya: Symposium Proceedings* (2006) 515-522.
- Onar v.d. 2013a V. Onar v.d., "Kuşadası Kadıkalesi (Anaia) Kazısında Ortaya Çıkarılan İşlenmiş Kemik Kalıntıları", *ArkST 28* (2013) 83-90.
- Onar v.d. 2013b V. Onar v.d., "İstanbul-Yenikapı Theodosius Limanı Balık Kalıntıları", *ArkST 28* (2013) 91-96.
- Opait 2007 A. Opait, "A Weighty Matter: Pontic Fish Amphorae", bk.: V. Gabrielsen – J. Lund (ed.), *The Black Sea in Antiquity. Regional and Interregional Economic Exchanges. Black Sea Studies 6* (2007) 101-122.

- Öztürk – Öztürk 2014 F. D. Öztürk – H. S. Öztürk, “Ein spatantikes Edikt zum Wirtschaftsleben in Andriake (Lykien)”, bk.: W. Eck – P. Funke (ed.), Öffentlichkeit - Monument - Text: XIV Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae, 27-31. Augusti MMXII (2014) 448-449.
- Pace 1921 B. Pace, “I paesi del Lago di Eggherdir”, ASAA 3 (1916/1920 [1921]) 50-54.
- Peacock – Williams 1991 D. P. S. Peacock – D. F. Williams, Amphorae and the Roman Economy: An Introductory Guide (1991).
- Peters – von den Driesch 1992 J. Peters – A. von Driesch, “Siedlungsabfall versus Opferreste: Essgewohnheiten im archaischen Milet”, *IstMitt* 42, 1992, 117-125.
- Pirazzoli 1987 P. A. Pirazzoli, “Submerged Remains of Ancient Megisti in Castellorizo Island (Greece): A Preliminary Survey”, *IJNA* 16.1, 1987, 57-66.
- Radcliffe 1974 W. Radcliffe, *Fishing From the Earliest Times* (1974).
- Reese 2006 D. S. Reese, “The Exploitation of Aquatic Resources at Bakla Tepe, Liman Tepe and Panaztepe”, bk.: B. Avunç (ed.), *Studies in Honor of Hayat Erkanal: Cultural Reflections* (2006) 626-630.
- Robert 1950 L. Robert, “Inscriptions de l’Hellespont et de la Propontide”, *Hellenica* IX, 1950, 78-80.
- Robert 1984 L. Robert, “Documents d’Asie Mineure XXIX-XXXIII”, *BCH* 108, 1984, 457-532.
- Rose 2000 M. J. Rose, “The Fish Remains”, bk.: J. W. Shaw – M. C. Shaw (ed.), *Kommos IV: The Greek Sanctuary* (2000) 495-560.
- Rostovtzeff 1941 M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World* (1941).
- Rostovtzeff 1957 M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*² (1957).
- Schwarz 2001 H. Schwarz, *Soll oder Haben? Die Finanzwirtschaft kleinasiatischer Städte in der Römischen Kaiserzeit am Beispiel von Bithynien, Lykien und Ephesos (29 v. Chr.-284 n. Chr.)* (2001).
- SNG France 2 *Sylloge Nummorum Graecorum France 2. Cabinet des médailles Cilicie* (1993).
- SNG France 3 *SNG France 3. Cabinet des médailles Pamphylie. Pisidie, Lycaonie, Galatie* (1994).
- SNG Switzerland I *Sylloge Nummorum Graecorum Switzerland I. Levante-Cilicia* (1986).
- SNG Switzerland I suppl. *Sylloge Nummorum Graecorum Switzerland I. Levante-Cilicia Supplement 1* (1993).
- SNG von Aulock 13 *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Sammlung Hans von Aulock Heft 13. Kilikien* (1966).
- Sparkes 1995 B. Sparkes, “A Pretty Kettle of Fish”, bk.: J. Wilkins – D. Harvey – M. J. Dobson (ed.), *Food in Antiquity: Studies Ancient Society and Culture* (1995) 150-161.
- Spratt – Forbes 1847 T. A. B. Spratt – E. Forbes, *Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis C. 2* (1847).
- Şahin 1991 S. Şahin, “Bemerkungen zu Lykischen und Pamphyllischen Inschriften”, *EA* 17, 1991, 113-138.
- Takmer 2012 B. Takmer, “Anadolu'nun Önemli Tarihi Yazıtları 2. Lykia Eyaleti Gümrük Yasası: Nero Dönemi'ne Ait Andriake Gümrük Yazıtı Hakkında Ön Rapor”, N. E. Akyürek Şahin v.d. (ed.), *Eskiçağ Yazıları 3* (2012) 201-240.
- Tekin 2010 O. Tekin, *Eskiçağ'da İstanbul'da Balık ve Balıkçılık* (2010).

- Thomsen – Zimmermann 2002
A. Thomsen – M. Zimmermann, “Bericht über die Feldforschungen auf dem Gebiet von Kyaneai (mit den Siedlungen von Teimiusa und Tyberissos) in den Jahren 1999/2000”, *AST* 19.2 (2002) 57-74.
- Thompson 1947
D'A. W. Thompson, *A Glossary of Greek Fishes* (1947).
- Tischler 1977
J. Tischler, *Kleinasiatische Hydronymie: Semantische Und Morphologische Analyse Der Griechischen Gewässernamen* (1977).
- Trakadas 2005
A. Trakadas, “The Archaeological Evidence for Fish Processing in the Western Mediterranean”, bk.: T. Bekker-Nielsen (ed.), *Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region. Black Sea Studies* 2 (2005) 47-82.
- Van Neer – De Cupere – Waelkens 1997
W. Van Neer – B. De Cupere – M. Waelkens, “Remains of Local and Imported Fish at the Ancient site of Sagalassos (Burdur Prov., Turkey)”, bk.: M. Waelkens – J. Poblome (ed.), *Sagalassos IV. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995 [Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 9]* (1997) 571-586.
- Van Neer – Uerpmann 1998
W. Van Neer – M. Uerpmann, “Fish Remains from the New Excavations at Troy”, bk.: H. Buitenhuis – L. Bartosiewicz – A. M. Choyke (ed.), *Archaeozoology of the Near East III. Proceedings of the Third International Symposium on the Archaeozoology of the Southwestern Asia and Adjacent Areas [ARS Publication 18]* (1998) 243-254.
- Van Neer v.d. 2000
W. Van Neer v.d., “Results of the 1996 Survey of the Fish Fauna of the Aksu River and Some Lakes in Southwestern Anatolia, and the Implications for Trade at Sagalassos”, bk.: M. Waelkens – L. Loots (ed.), *Sagalassos V. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997 [Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 11]* (2000) 833-845.
- Van Neer v.d. 2004
W. Van Neer v.d., “Fish Remains from Archaeological Sites as Indicators of Former Trade Connections in the Eastern Mediterranean”, *Paléorient* 2004 30.1, 101-148.
- Van Neer – Zohar – Lernau 2005
W. Van Neer – I. Zohar – O. Lernau, “The Emergence of Fishing Communities in the Eastern Mediterranean Region: A Survey of Evidence from Pre-and Protohistoric Periods”, *Paléorient* 31.1, 2005, 131-157.
- Van Neer – Waelkens 2007
W. Van Neer – M. Waelkens, “Fish Remains from Bronze Age to Byzantine Levels”, bk.: N. Postgate – D. Thomas (ed.), *Excavations at Kilise Tepe 1994-98. From Bronze Age to Byzantine in Western Cilicia* (2007) 607-612.
- Van Neer – Eryvncck – Monsieur 2010
W. Van Neer – A. Eryvncck – P. Monsieur, “Fish Bones and Amphorae: Evidence for the Production and Consumption of Salted Fish Products outside the Mediterranean Region”, *JRA* 23, 2010, 161-195.
- Vika – Theodoropoulou 2012
E. Vika – T. Theodoropoulou, “Re-investigating Fish Consumption in Greek Antiquity: Results from $\delta^{13}\text{C}$ and $\delta^{15}\text{N}$ Analysis from Fish Bone Collagen”, *Journal of Archaeological Science* 39, 2012, 1618-1627.
- Von den Driesch 1999
A. von den Driesch, “Archäozoologische Untersuchungen an Tierknochen aus dem Dritten und Ersten Vorchristlichen Jahrtausend vom Beşik-Yassitepe, Westtürkei”, *Studia Troica* 9, 1999, 439-474.

- Von Graeve 1999 V. von Graeve, "1996/1997 Yılı Milet Çalışmaları", KST 20.1. (1999) 583-605.
- Waltzing 1899 J. P. Waltzing, Étude Historique Sur Les Corporations Professionnelles Chez Les Romains: Depuis Les Origines jusqu'à la chute de l'Empire d'Occident C. 3 (1899).
- Wilson 2007 A. Wilson, Quantification of Fish-Salting Infrastructure in the Roman World (2007). http://oxrep.classics.ox.ac.uk/working%20papers/quantification_fishsalting_infrastructure_capacity_roman_world/
- Yavuz 2012 M. F. Yavuz, "Antik Çağda İstanbul Boğazı'nda Balıkçılık ve Gece Balık Avı", İstanbul Araştırmaları Yıllığı 1 (2012) 11-14.
- Zimmermann 2000 M. Zimmermann, "Teimusa - ein Zentrallykischer Hafenplatz als Mittler Kulturellen Wandels", AW 31, 2000, 333-342.
- Zimmermann 2003 M. Zimmermann, "Hafen und Hinterland. Wege der Akkulturation an der lykischen Küste. Vorbericht über die Feldforschungen in den Zentrallykischen Orten Tyberissos und Timiussa in den Jahren 1999-2001", IstMitt 53, 2003, 265-312.

Abstract

Fish and Fishing in the Southern and Western Regions of Ancient Anatolia

Modern studies on fish and fishing in antiquity usually concentrate on the northern Black Sea and western Mediterranean regions, where archaeological evidence regarding the fishing industry is more abundant. On the other hand, archaeo-zoological studies, which have increased in recent years, provide us with important data on fish consumption and fishing-related trade and industry in eastern Mediterranean societies from the Prehistoric through the Byzantine Periods. These further show that fish were not a luxury item but rather part of the daily diet.

This article evaluates the role of fish and fishing in the social and economic lives of people who lived in the regions of southern and western Anatolia (Ionia, Karia, Lykia, Pamphylia, Pisidia and Kilikia). It utilizes evidence from ancient literary sources as well as modern studies that supply archaeological, archaeo-zoological, epigraphic and iconographic data.

It is understood that fishing in the lakes and rivers not only provided the diet for people, but also contributed to the local economy of the societies living inland. Thus fish from the sea and from freshwater lakes were sold side by side in the local markets of settlements near the seaside. Unlike open-sea fishing, fishing in inland waters was usually subject to special regulation. Problems even arose over the right to fish in certain lakes and rivers in Asia Minor. The cities wanted to exploit these fish sales, so taxes were levied on the arrival and marketing of fish. Since fish is a product with a short shelf life, various methods were utilized for its long-term preservation since very early times. Thus salted, dried fish could be transported long distances.

Fish processing became an important industry during the Roman Imperial period, particularly the fish sauce called *garum* that took third place in amphora transportation after olive oil and wine. This industry expanded extensively in the western Mediterranean. Archaeological evidence for the fishing industry has also been attested in a large scale along the southern coastline of Anatolia beginning in the 3rd century A.D.